משרד החינוך
מינהל החינוך הדתי

הדרכה למורה

להוראת פרשת שמות

לדפי ההדרכה מצורפים

דפים מלווי למידה לתלמידים

שימו לב לתכנון השנתי

המתווה מותאם לשעתיים עד שלוש בשבוע

(מתוך מודעות להבדלים במספר השעות בין בתי הספר)

התכנית מציגה מסגרת זמן ללימוד הפרקים.

כל מורה יתאים את מספר השיעורים לפרק לפי מספר השיעורים שיש לו בשבוע.

הקדמה לחומש, שיעבוד מצרים ומינוי משה - פרקים א-ה: 8 עד 12 שיעורים

מובאות כאן הצעות,

אתם מוזמנים לעיין,

לקחת מה שמתאים ולהתאים את הדפים לכיתות שלכם.

נכתב ע"י צוות מפמ"ר

לכל שאלה, מוזמנים לפנות

לאביבה אריאל 054-766-1481

ליפעת בריואר פינקלשטיין 054-710-6669

לאריאלה עלי 050-763-7971

בס״ד

שמות פרק א

ידע נדרש לשיעור

חלק א: פסוקים א–ז – ממשפחה לעם

פסוקים א–ה: נקודת המוצא

הפרק נפתח ברשימת שמות פרטיים: ראובן, שמעון, לוי, יהודה... הכינוי ״איש וביתו באו״ מדגיש את היחידה המשפחתית. המספר המדויק – שבעים נפש – מגדיר נקודת מוצא מצומצמת ביותר.

פסוק ו: המפנה

״וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא״ יוסף, שהיה הגשר בין יעקב למצרים, בין ההבטחה למימושה – נעלם. מכאן ואילך בני ישראל עומדים לבד, ללא חסות.

פסוק ז: התעצמות בני ישראל

זהו פסוק מרכזי. ארבעה פעלים ברצף: ״פרו וישרצו וירבו ויעצמו״, ואחריהם הכפלה: ״במאד מאד״. הכתוב מדגיש שהצמיחה היתה חריגה. התוצאה: ״ותמלא הארץ אותם״.

מכאן ואילך משתנה הכינוי: לא עוד שמות פרטיים של בני יעקב, אלא ״בני ישראל״ – שם קיבוצי של עם.

חלק ב: פסוקים ח–כב – גזירות פרעה

רקע: המלך החדש

״ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף״ – הפרשנים חולקים האם מדובר במלך שלא ידע ממש, או שבחר שלא לדעת. כך או כך, הבסיס לקיום בני ישראל במצרים – הכרת תודה ליוסף – נעלם.

פסוק ט: פרעה מתאר את בני ישראל במילים ״הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ״. אלו לא מילות תיאור ניטרליות — הן חושפות את מקור הפחד: לא רק ריבוי מספרי, אלא עוצמה שעלולה להתגלגל למפנה פוליטי-צבאי (בהמשך הפסוק: ״וְעָלָה מִן הָאָרֶץ״). זהו הבסיס הרעיוני לכל הגזירות שיבואו.

גזירת השעבוד – שני שלבים

שלב ראשון (פסוקים יא–יב): מינוי **״שרי מסים״** – שרים ממונים שמגייסים את בני ישראל לעבודות ציבוריות. בניית **״ערי מסכנות״** – ערי אוצרות מלכותיות, פיתום ורעמסס. זוהי עבודה ממוסדת עם מטרה ברורה ותוצר מוגדר. השלב הזה נראה עדיין ״רציונלי״ מנקודת מבטו של פרעה – יש בו הגיון של ניצול כוח עבודה.

התוצאה (פסוק יב): ״וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרץ״ – ככל שניסו לדכא, כך פרץ העם קדימה. המילה ״ויפרץ״ חזקה במיוחד – פריצה של גבולות, כמו מים ששוברים סכר. ״ויקוצו״ – המצרים נרתעו, חשו אימה. השלב הראשון נכשל לחלוטין.

שלב שני (פסוקים יג–יד): הכישלון מוביל להסלמה בגזירה- עבודת פרך. שלושה שינויים ניכרים לעין:

1. מי מעביד: לא רק שרי מסים אלא ״מצרים״ – כלומר כל המצרים השתתפו בשעבוד.
2. איזו עבודה: לא רק בניית ערים אלא ״בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה״ – כל סוג עבודה, ללא הגבלה וללא תכלית מוגדרת.
3. אופי העבודה: ״וימררו את חייהם בעבודה קשה... אשר עבדו בהם בפרך״, עבודה שמטרתה אינה ייצור תוצר אלא השפלה וריסוק הרוח (רש״י).

גזירת המתת הבנים – שני שלבים

<u>שלב ראשון (פסוקים טו–כא): הגזירה הסמויה</u>

פרעה פנה בסתר אל המיילדות העבריות – שפרה ופועה. הציווי היה להמית את הבנים ״על האבניים״ – כלומר בזמן הלידה עצמה, כך שהמוות ייראה טבעי. זוהי גזירה סמויה: אין עדים, אין ראיות. כאן מתרחשת בחירה מוסרית: ״ותיראן המילדות

את האלוהים ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים ותחיין את הילדים" (פסוק יז). הפסוק מנמק בבירור: יראת ה' מניעה את המיילדות להמרות את צו פרעה.

<u>שלב שני (פסוק כב): הגזירה הגלויה</u>

משנכשלה הדרך הסמויה, פרעה עבר לגזירה פומבית לחלוטין: "ויצו פרעה לכל עמו לאמר כל הבן הילוד היארה תשליכוהו". שלושה שינויים ניכרים לעין ביחס לשלב הראשון:

1. הנמען: לא עוד מיילדות בסתר, אלא "כל עמו" – כלל עם מצרים מגויס לביצוע בגלוי.
2. אופן הביצוע: לא עוד המתה "על האבניים" בשעת הלידה, אלא השלכה ליאור – מעשה שאינו יכול עוד להיראות כמוות טבעי.
3. אופי האלימות: מוות סמוי, המחופש לטבעי, הופך לאלימות פומבית וגלויה לעין כל.

ההסלמה מגיעה לשיאה.

שכר המילדות

פסוק כ: "וייטב אלוהים למילדות וירב העם ויעצמו מאד" – השכר הראשון הוא שהמילדות רואות בעיניהן את תוצאת בחירתן: העם ממשיך לרבות. זהו שכר מיידי וגלוי.

פסוק כא: "ויעש להם בתים" – פשט: הקב"ה הקים למילדות משפחות, צאצאים, המשך. המיילדות שאפשרו לאחרות ללדת ולבנות בית – זכו לבניין בית. זהו שכר מידה כנגד מידה.

רש"י מוסיף על הפשט ומזהה אילו בתים ספציפיים: בתי כהונה ולוויה (מיוכבד) ומלכות (ממרים). הן בנו "בתים" לעם ישראל – זכו ל"בתים" של מנהיגות לדורות.

<u>חלק ג: כן ירבה וכן יפרץ</u>

שלוש נקודות ההחמרה בגזירות פרעה

פסוק יא (ערי מסכנות — שלב ראשון, "רציונלי"), פסוקים יג–יד (עבודת פרך — הסלמה, עבודה ללא תכלית), פסוק כב (השלכה ליאור — שיא ההחמרה, הגזירה הגלויה ביותר).

שלושת פסוקי ההתרבות

במקביל, שלושה פסוקים מתארים את המשך ההתרבות: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעַצְמוּ בִּמְאֹד מְאֹד וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם" (פסוק ז), "וְכַאֲשֶׁר יְעַנּוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ" (פסוק יב), "וַיִּרְבֶּ֥ה הָעָ֖ם וַיַּעַצְמ֥וּ מְאֹֽד" (פסוק כ) — בתחילת הפרק, באמצעו ובסופו.

שני הטורים המקבילים — שלוש נקודות גזירה מול שלוש נקודות התרבות — הם הבסיס למבנה הניגוד המרכזי של הפרק: לא משנה מה יגזור פרעה, העם ממשיך לחיות ולצמוח.

שני שורשים מנחים

הניגוד הזה מתחדד גם ברמת המילה: בפסוקים טו–כב חוזרים שני שורשים — י.ל.ד (ילד, מילדות, הילוד, וילדו) ו-ח.י.ה (ותחיין, חיות, תחיון) — חיים מול מוות. זהו מפתח ההבנה לחלק השלישי כולו.

המדרש – בזכות נשים צדקניות

"בזכות נשים צדקניות שהיו באותו דור נגאלו ישראל ממצרים" (בבלי, סוטה יא ע"ב).

הבסיס למדרש הוא שלושת פסוקי ההתרבות (ז, יב, כ): ההתרבות שממשיכה מעידה על נשים שלא נכנעו לייאוש. המדרש מספר שהנשים יצאו לשדה להביא מזון לבעליהן ולעודד אותם להמשיך להוליד ילדים למרות הגזירות – לא התייאשו, פעלו.

הבסיס השני למדרש הוא מעשה המילדות: שפרה ופועה סיכנו את חייהן כדי להציל תינוקות. זהו אומץ נשי שהציל דור שלם.

המדרש הזה עצמו הוא דוגמה לפשט ודרש: הפשט של הפרק מתאר התרבות מתמשכת וסירוב של המיילדות לצו פרעה.

הדרש מוסיף שכבת משמעות — מאחורי הפסוקים עומדות נשים שפעלו במודע ובאומץ, ובזכותן נגאלו ישראל. הדרש אינו סותר את הפשט אלא חושף את הכוונה האלוקית הפועלת דרך בחירותיהן.

רעיון גדול בפרק

פרק א הוא פרק של ניגוד מתמשך ומכוון. מצד אחד פרעה, שגזירותיו הולכות ומחמירות לאורך כל הפרק. מצד שני – ריבוי החיים שאינו נעצר ומכשיל את פרעה שוב ושוב. נוכחותו של הקב"ה ניכרת בשני אמצעים: בריבוי החיים שאין כוח אנושי שיכול לעצרו, וביראת האלוהים של המילדות שהיא הכוח שמניע את התנגדותן.

הרחבה

התגשמות ההבטחה לאבות

פסוק ז הוא התגשמות ממשית של הבטחות שניתנו לאברהם: 'ואעשך לגוי גדול' (בראשית יב, ב); 'ושמתי את זרעך כעפר הארץ' (בראשית יג, טז); 'הבט נא השמימה וספור הכוכבים... כה יהיה זרעך' (בראשית טו, ה). הקב"ה מקיים את דברו- ללא נס גלוי, ללא התגלות. הריבוי וההתעצמות הם עצמם ההתגלות.

הרב חנן פורת – "אין שמות, יש עם"

הרב חנן פורת מעיר על דבר מרתק: הראשון שמזהה את בני ישראל כעם הוא דווקא פרעה – "הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו" (פסוק ט). בני ישראל עצמם לא קראו לעצמם עדיין בשם זה. כביכול אומר פרעה לבני ישראל: אתם אולי לא יודעים – אבל אתם עם.

זהו רעיון עמוק על זיהוי עצמי מול זיהוי חיצוני. לפעמים האויב רואה את גדולתנו לפנינו. לפעמים אנחנו זקוקים לראי חיצוני כדי לראות מה אנחנו. הרעיון פותח דיון שאפשר לקחת הן לרמה הלאומית הן לרמה האישית.

הרמב"ן על פסוק י – "דרך חכמה"

הרמב"ן מסביר מדוע פרעה לא יצא למלחמה גלויה נגד בני ישראל. הוא מונה שלוש סיבות: ראשית, הריגת עם שבא במצוות המלך הקודם הייתה נראית כבגידה – "תהיה בגידה גדולה להכות חנם העם אשר באו בארץ במצות המלך הראשון." שנית, השרים לא היו מסכימים לכך – "עם הארץ לא יתנו רשות למלך לעשות חמס כזה." שלישית, בני ישראל היו נלחמים על חייהם ביתרון של נלחמים על קיומם.

לכן בחר פרעה ב"דרך חכמה" – הדרגה שלא תעורר התנגדות. "שלא ירגישו ישראל כי באיבה יעשו בהם."

בהמשך פירושו מסביר הרמב"ן שגם בגזירת הבנים פרעה פעל בדיוק כך: לא ציווה את הצבא אלא את "כל העם" – כך אם יצעק אב שבנו נלקח יאמרו לו "הבא עדים." פיזור האחריות מטשטש את פני הרשע. זהו אופן פעולה של משטרים רודניים בכל הדורות – והרמב"ן מלמד אותנו לזהות אותו.

הצעת הוראה

פתיחה

פתחו בשאלה: "מה צריך לקרות כדי שמשפחה תהפוך לעם?",
אספו תשובות. נשוב לשאלה זו בסוף השיעור.

חלק א – ממשפחה לעם

קראו את פסוקים א–ז.

- פסוקים א-ה: בקשו לסמן את המילים **'איש וביתו'** (פסוק א). שאלו מה הן מלמדות על האופן שבו ירדו בני יעקב למצרים. (תשובות אפשריות: ירידה כיחידות משפחתיות נפרדות, לא כעם מאוחד; נקודת מוצא מצומצמת - שבעים נפש).
- פסוק ו: שאלו מה קרה לדור הראשון (מותם של יוסף, אחיו וכל אותו הדור). שאלו מה משמעות הדבר לסיפור (הדור המקשר בין יעקב למצרים נעלם – בני ישראל עומדים מעתה לבד, ללא חסות).
- פסוק ז: בקשו להקיף את ארבעת הפעלים ולשים לב לניסוח. שאלו: מדוע ארבעה פעלים? מדוע "במאד מאד"? (הכתוב מדגיש ומעצים התרבות חריגה, חסרת תקדים – כל פועל מוסיף ממד נוסף, וההכפלה מדגישה שהצמיחה חרגה מכל פרופורציה.) [מיומנות איתור פרטים]

הרחבה:

הפנו לבראשית יב, יג או טו – מצאו הבטחה שמתגשמת כאן. ("ואעשך לגוי גדול", "ושמתי את זרעך כעפר הארץ", "כה יהיה זרעך".) נסביר: בפרק א הקב"ה לא מתגלה ישירות. השגחת ה' באה לידי ביטוי ע"י ההתרבות וקיום ההבטחה לאבות.

חלק ב – גזירות פרעה

קראו את פסוקים ח- י.

- קראו את פסוק ט. בקשו לסמן את שתי המילים בהן פרעה מתאר את בני ישראל ("רב ועצום"). שאלו מדוע דווקא הן הדאיגו אותו — הפחד הוא מפני כוחם וממפנה פוליטי-צבאי אפשרי.
  השוו את פסוק א לפסוק ט – איך מתוארים בני ישראל בכל אחד מהם? (פסוק א: יחידים בעלי שמות פרטיים, "איש וביתו". פסוק ט: פרעה מכנה אותם "עם בני ישראל".) [מיומנות השוואה]

הרחבה:

קראו את דברי הרב חנן פורת על פרעה – הראשון שמזהה את בני ישראל כעם. שאלו: מה ניתן ללמוד מכך? (אפשרויות: לפעמים האויב רואה את גדולתנו לפנינו; לפעמים אנחנו זקוקים לראי חיצוני כדי לראות מה אנחנו; זיהוי עצמי מול זיהוי חיצוני – ברמה הלאומית וברמה האישית.)

קראו את פסוקים יא- יד:

- בקשו לזהות את שני שלבי השעבוד ואת ההחמרה ביניהם. (שלב א: עבודה ממוסדת עם תכלית, שרי מסים, ערי מסכנות. שלב ב: כל מצרים מעבידים, כל עבודה ללא הגבלה, מטרת השבירה ולא הייצור.
  "וְכַאֲשֶׁר יְעַנּוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ" — דווקא העינוי גרם לריבוי נוסף. התוצאה ההפוכה ("וַיָּקֻצוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"), מסבירה את המעבר לשלב ב' (עבודת פרך).
- שאלו על המילה "פרך" (יג, יד) – מה ההבדל בין עבודה קשה לעבודה שמפרכת.

קראו את פירוש רש"י לפסוק י"ג. רש"י מסביר "בפרך" על פי הפועל הנגזר ממנו – עבודה שמפרכת, מרסקת ומשפילה. זו לא עבודה עם תכלית, אלא עבודה שמטרתה לשבור את הרוח.

הרחבה: קראו את הרמב"ן על "דרך חכמה" – בקשו לאתר את שלוש הסיבות מדוע פרעה לא יצא למלחמה גלויה. (סיבה א: זה ייראה כבגידה במלך הקודם. סיבה ב: השרים לא היו מסכימים. סיבה ג: בני ישראל היו נלחמים על חייהם.)
שאלו: מה פרעה מנסה להסתיר ומדוע?
קיימו דיון: אילו דפוסים כאלה אנחנו מכירים? (משטרים שמפזרים אחריות, פועלים בהדרגה כדי שלא יזהו את הרשע.)

<u>קראו את פסוקים טו- כב:</u>

- בקשו לזהות את שני שלבי גזירת הבנים. (**שלב א**: סמוי, דרך המילדות, מוות ייראה טבעי בלידה. **שלב ב**: גלוי, לכל העם, זריקה ליאור.)
- שאלו: מה ההחמרה? (לא רק הביצוע – גם הפומביות, כל העם שותף, האלימות גלויה לעין.)
- שימו לב לסירוב של המיילדות, ולנימוק: - זו הפעם הראשונה שהקב"ה מוזכר בפרק. יראת ה' היא הכוח שמאפשר לאדם לסרב לצו הרשע – גם כשהמחיר עלול להיות עצום. הקב"ה נכנס לסיפור דווקא כאן כי זו הנקודה שבה האדם עומד בפני בחירה בין שתי יראות: יראת המלך ויראת ה'. הקב"ה אינו מתגלה בפרק זה בנס גלוי – אבל הוא פועל דרך בני אדם יראי שמים. יראת האלוהים של המילדות היא הכלי שדרכו ההשגחה פועלת.
- לאחר שזיהיתם את שני השלבים ואת שאלת המילדות, חזרו אל השכר שקיבלו.

קראו את פסוק כ ואת רש"י על "ויעש להם בתים". בקשו להבחין בין הפשט לדרש. (פשט: הקב"ה הקים למילדות משפחות וצאצאים – מידה כנגד מידה: הן אפשרו ללדת, זכו לבניין בית. דרש: בתי כהונה, לוויה ומלכות – רש"י מזהה על הפשט אילו בתים ספציפיים, ומלמד שהשפעתן נמשכת לדורות.)

הרחבה: קראו את המשך פירוש הרמב"ן (פסוק י) על אופן ביצוע גזירת הבנים. שאלו: מדוע פרעה בחר לתת את הגזירה הראשונה בסתר, ולא בפקודה גלויה? (כדי שאם התוכנית תיכשל או תתגלה, לא יהיו עדים או הוכחה רשמית נגדו - אפשר להכחיש ולטעון שהתינוקות מתו באופן טבעי.) שאלו: בשלב השני, מדוע פרעה לא ציווה את הצבא אלא את "כל עמו"? (כדי לפזר את האחריות - אם יצעק אב שבנו נלקח, יאמרו לו "הבא עדים". כך הרשע מוסתר מאחורי פעולת ה"עם", ואי אפשר להצביע על אשם מסוים.) שאלו: מה פירוש "כי הכל התחכמות עליהם שלא יוודע החמס"? (כל מהלכיו של פרעה - הן ההסתרה בשלב הראשון והן פיזור האחריות בשלב השני - הם תכנון מחושב שמטרתו שהעוול לא ייוודע ולא יהיה אפשר להוכיח אותו כלפי המלך.) שאלו: מה הקשר בין שני חלקי הרמב"ן (על גזירת השעבוד ועל גזירת הבנים)? (אותה שיטה בדיוק חוזרת - הדרגתיות ופיזור אחריות, כדי שהרשע לא ייחשף ולא ניתן יהיה להאשים את פרעה באופן ישיר.

חלק ג: כן ירבה וכן יפרץ

בקשו לאתר את שתי המילים המנחות בפסוקים טו–כב. (שורש י.ל.ד ושורש ח.י.ה.) שאלו: מה הכתוב מבקש לומר בחזרה הזו? (הניגוד בין מוות לחיים – פרעה מנסה להמית, החיים מנצחים.) [מיומנות מילה מנחה].
הפנו לשני התהליכים המקבילים לאורך הפרק: פרעה גוזר גזירות שהולכות ומחמירות, ועם ישראל ממשיך להתרבות ולהתעצם.
בקשו לאתר שלושה מספרי פסוקים לכל תהליך:
גזירות פרעה: יא (ערי מסכנות), יג–יד (עבודת פרך), כב (השלכה ליאור) — שלוש החמרות הולכות וגוברות.
התרבות העם: ז, יב, כ — בתחילת הפרק, באמצעו ובסופו.

שאלו: מה נוכל ללמוד לחיינו מהניגוד בין שני התהליכים, ומכך שרעיון ההתרבות חוזר דווקא שלוש פעמים לאורך הפרק? (הריבוי מקיף את כל גזירות פרעה – לא משנה מה יגזור, העם ממשיך לחיות ולצמוח. זו עדות לקיום הבטחת ה'. אפשר להרחיב: למרות קשיים שהולכים ומחמירים, יש כוח חיים שממשיך לצמוח לצידם; הניצחון לא תמיד נראה מיד, אבל הוא בונה את עצמו לאורך זמן.)

קראו את המדרש "בזכות נשים צדקניות". בקשו לבסס אותו בפסוקים. (דרך א: שלושת פסוקי ההתרבות – הנשים שלא התייאשו ועודדו להמשיך להוליד. דרך ב: מעשה המילדות – אומץ נשי שהציל דור שלם.) שאלו: מה המדרש מלמד על מהי התנגדות? (התנגדות היא לא רק פעולה צבאית – גם המשך חיים, שמירה על חיים, ועמידה מוסרית מול הרשע.) [מיומנות: ביסוס מקור בפסוקים].

מיומנות חוזרת בפרק: פשט ודרש

פשט הוא המשמעות הישירה העולה מן הכתוב. דרש הוא משמעות נוספת שחז"ל או המפרשים מוציאים מן הכתוב – לרוב על בסיס דקויות לשוניות, מילים חריגות או השוואה לפסוקים אחרים.

בשיעור זה למדנו שתי דוגמאות:

"ויעש להם בתים" (פסוק כא): הפשט – הקב"ה הקים למילדות משפחות וצאצאים. זוהי לשון תנ"כית רגילה לייסוד בית-משפחה. הדרש של רש"י – "בתי כהונה לוויה ומלכות" – בנוי על הפשט ולא סותר אותו: רש"י שואל אילו בתים ספציפיים, ומוצא תשובה בזיהוי המילדות עם יוכבד ומרים.

המדרש "בזכות נשים צדקניות": הפשט של הפרק מתאר התרבות מתמשכת וסירוב של המיילדות. הדרש בא ומוסיף שכבת משמעות: מאחורי הפסוקים עומדות נשים שפעלו באומץ ובמודע – ובזכותן נגאלו ישראל. הדרש לא סותר את הפשט, אלא מגלה את הכוונה האלוקית הפועלת דרך בחירותיהן של הנשים.

סיום

- חזרו לשאלת הפתיחה: "מתי משפחה הופכת להיות עם?", בקשו תשובות נוספות לאור הפרק שלנו. (עם הוא קבוצה שיש לה זיכרון משותף ועתיד משותף; קבוצה שיש לה אמונה וערכים משותפים; עם הוא קבוצה שמזוהה כך גם על ידי אחרים; עם הוא קבוצה שמחזיקה יחד גם בתוך לחץ.)
- שאלו: מה שמר על העם גם בתוך השעבוד? (יראת האלוהים; האומץ המוסרי של הנשים; הבטחת ה' שמתקיימת מתחת לפני השטח.)

שמות פרק ב׳

ידע נדרש לשיעור

את פרק ב׳ נוכל לקרוא דרך הרעיון הגדול הבא: **גם בתוך המציאות הקשה ביותר – שעבוד, גזירת מוות, בריחה מהבית – האדם עדיין ניצב בפני בחירה.** אבי משה בוחר להביא ילד לעולם (רש״י לפסוק א׳); אמו בוחרת שלא להיכנע; בת פרעה בוחרת לחמול; אחותו בוחרת ליזום; ומשה עצמו, שוב ושוב, בוחר להתערב למען הצדק גם במחיר אישי. השגחת ה׳, שתתגלה במפורש רק בסוף הפרק, פועלת דרך שרשרת הבחירות הזו.

חלק א: הצלתו של משה – אמו, אחותו ובת פרעה

פרק ב׳ פותח בסיפור הצלתו של משה, הנפרש על פני עשרה פסוקים ומתרחש בשלושה שלבים: לידתו והצפנתו בידי אמו (פס׳ א׳-ג׳), מציאתו בידי בת פרעה (פס׳ ה׳-ו׳), והבאתו חזרה לאמו ביוזמת אחותו (פס׳ ד׳, ז׳-י׳). כדאי לקרוא את הפרק לאט, פסוק אחר פסוק, שכן כל פרט בו נושא משמעות.

פסוקים א׳-ג׳: הצפנת התינוק

״ותרא אותו כי טוב הוא ותצפנהו״ – שלושה חודשים של הצפנה מתמדת, לצד סכנה יומיומית שהתינוק ייחשף ויסכן את חייו.

משלא יכלה עוד להסתירו, פסוק ג׳ מפרט את בניית התיבה כמעט צעד אחר צעד – הגומא, החימר, הזפת. הפירוט האיטי משקף אם העושה את כל ההשתדלות האנושית האפשרית, ורק לאחר מכן מניחה את בנה על שפת היאור ונשענת על השגחת ה׳.

פסוקים ה׳-ו׳: החמלה של בת פרעה

בת פרעה ירדה לרחוץ ביאור, מצאה את התיבה וזיהתה מיד: ״מִילדי העבריים זה״. זהו רגע מכריע: דווקא בת המלך שגזר את הגזרה מזהה תינוק עברי, ובכל זאת חומלת עליו ואינה ממלאת את צו אביה. מעשה זה דורש אומץ נדיר ועמידה מוסרית, ומראה כיצד הקב״ה מגלגל את ההצלה גם דרך גורמים בלתי צפויים.

פסוקים ט׳-י׳: השכר, הגדילה והשם

בת פרעה אמרה לאם משה (מבלי לדעת שזו אמו): ״הֵילִיכִי אֶת הַיֶּלֶד הַזֶּה וְהֵינִקֵהוּ לִי וַאֲנִי אֶתֵּן אֶת שְׂכָרֵךְ״. רק לאחר שגדל הילד הוא הובא בחזרה לבת פרעה ונעשה לה לבן. מדרש שמו של משה – ״כי מן המים משיתהו״ – מבטא בשם עצמו את מעשה ההצלה. זוהי דוגמה למושג חוזר בתנ״ך: **״מדרש שם״** – קישור שהתנ״ך יוצר בין שם, של אדם או של מקום, לבין נסיבות או אירוע הקשורים אליו. כך למשל נח נקרא על שם הציפייה ״זה ינחמנו ממעשנו״ (בראשית ה׳, כט), ראובן על שם ״כי ראה ה׳ בעניי״ (בראשית כ״ט, לב), ויצחק על שם הצחוק של הוריו למשמע הבשורה (בראשית י״ז, יז; כ״א, ו). התופעה חוזרת גם בהמשך פרק ב׳ עצמו: משה קורא לבנו גרשם ומסביר ״כי אמר גר הייתי בארץ נכריה״ (פסוק כ״ב) – גם כאן השם מקפל בתוכו את נסיבות הולדתו.

פסוקים ד׳, ז׳–ח׳: תושייתה של מרים

בין האם לבת פרעה עמדה מרים. הכתוב מספר ש״וַתִּתְיַצַּב אֲחֹתוֹ מֵרָחֹק לְדָעָה מַה יֵּעָשֶׂה לוֹ״ (ד׳). ולאחר מכן מרים יזמה פנייה אל בת פרעה והציעה מינקת עברייה – פנייה הדורשת אומץ ותושייה רבה מנערה צעירה.

להצלתו של משה פעלו אפוא שלוש נשים – אם, אחות ובת מלך.

שימו לב לתופעה משמעותית: לאישה בתנ״ך מסור, לצד תפקידה כאם המעניקה חיים, גם תפקיד מקביל של הצלת נפשות. אם משה, אחות משה ובת פרעה – כל אחת בדרכה, מתוך תושייה, אומץ או חמלה – ממשיכות בפועל את מה שהתחילו שפרה ופועה בפרק הקודם: לעמוד בפרץ מול גזירת מלך, ולהציל חיים דווקא ברגע שבו קל היה להיכנע.

זהו למעשה דפוס שחוזר לאורך התנ"ך כולו, ולא רק בסיפורי משה: רבקה מצילה את יעקב מיד עשו; ציפורה מצילה את משה במלון; מיכל מצילה את דוד משאול; אביגיל מצילה את ביתה מנקמת דוד; יעל ודבורה מביאות את הניצחון על סיסרא; רחב מצילה את המרגלים ואת ביתה; יהושבע מצילה את יואש מעתליה; אסתר מצילה את עמה כולו. שוב ושוב, ברגעי המשבר הגדולים של עם ישראל, האישה היא זו שרואה את המציאות בחדות ופועלת להצלת חיים.

(הרעיון על ריבוי ההופעות של נשים כמצילות חיים בתנ"ך מתואר במאמרו של פרופ' אוריאל סימון, "נשים מצילות", בתוך: בקש שלום ורדפהו, תל אביב 2002. סימון מנה כ-21 מקרים כאלה לאורך התנ"ך.)

חלק ב: דמותו של משה כפי שהיא עולה מפרק ב'

מפסוק י"א ואילך עובר הסיפור ממשה התינוק אל משה המבוגר, ולראשונה אנחנו פוגשים בו כפועל בעולם. שלושת המעשים המתוארים – הכאת המצרי המכה עברי, ההתערבות בין שני העברים הניצים, וההצלה של בנות מדין מיד הרועים – בנויים במבנה מקביל והשוואתי:

סכסוך בין עברי לנכרי (הכאת המצרי).

סכסוך בין עברי לעברי (שני האנשים העברים הניצים).

סכסוך בין נכרי לנכרי (בנות מדין והרועים).

כפי שמציינת נחמה ליבוביץ, המקרה השלישי – שבו הצדדים זרים למשה לחלוטין – מוכיח שהמניע שלו אינו רק קשר לבני עמו, אלא גם אהבת צדק וזעקה נגד עוול באשר הוא, תכונה שהכשירה אותו לתפקידו כמנהיג.

פסוקים ט"ו-כ': סיפור הבאר במדין

לאחר שדבר הריגת המצרי נודע, "וישמע פרעה את הדבר הזה ויבקש להרוג את משה ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ מדין". משה נאלץ לנוס מארץ הולדתו ומגיע למדין כפליט חסר כול. דווקא ממצב זה של בריחה ואובדן הוא המשיך מיד למעשה החסד הבא – הצלת בנות רעואל מהרועים, ואף השקיית צאנן. מעשה זה מעמיק את דמותו כמי שעומד לצד הנרדף.

בנות רעואל חזרו הביתה מוקדם מהרגיל וסיפרו לאביהן: "אִישׁ מִצְרִי הִצִּילָנוּ מִיַּד הָרֹעִים" (יט) - הן מזהות את משה כמצרי, ככל הנראה בשל לבושו או מבטאו שרכש בבית פרעה. רעואל שלח להזמין את משה לאכול לחם.

בפסוקים כ"א-כ"ב משה הסכים להשתקע במדין, ורעואל נתן לו את בתו ציפורה לאישה. לבנם הראשון הוא קרא גרשם, ומסביר: "כי אמר גר הייתי בארץ נכריה" – גם במדין משה הרגיש זר.

חלק ג: ה' שומע את שוועת העם

הפרק מסתיים בשלושה פסוקים (כ"ג–כ"ה) המסמנים מפנה חשוב:

כג וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם
וַיֵּאָנְחוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעָקוּ וַתַּעַל שַׁוְעָתָם אֶל הָאֱלֹקִים מִן הָעֲבֹדָה:
כד וַיִּשְׁמַע אֱלֹקִים אֶת נַאֲקָתָם
וַיִּזְכֹּר אֱלֹקִים אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק וְאֶת יַעֲקֹב:
כה וַיַּרְא אֱלֹקִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹקִים:

עד לנקודה זו פעלה השגחת ה' באופן סמוי, דרך מעשיהם של בני אדם – יראת האלוהים של המיילדות, תושיית האם והאחות, וחמלת בת פרעה. כעת, לראשונה, מופיעה פעולה אלוקית ישירה, המנוסחת בארבעה פעלים רצופים: שמיעה, זכירה, ראייה וידיעה. פעלים אלו מסמנים את המעבר לקראת הגאולה וההתגלות הגלויה שתבוא בסנה.

השינוי מתרחש רק לאחר "ימים רבים" של שעבוד וסבל. הזעקה מתוך המיצר – "ותעל שוועתם אל האלוהים" – אינה רק תגובה טבעית לכאב, אלא חלק מובנה בתהליך הגאולה עצמו. גם בזמנים של הסתר פנים ממושך, השגחת ה' קיימת וממתינה עד לזמן הנכון.

"וַיִּזְכֹּר אֱלֹקִים אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק וְאֶת יַעֲקֹב" (כד)
"זכירה" אצל הקב"ה אינה היזכרות בדבר שנשכח, אלא הפעלה ומימוש של הברית שנכרתה עם האבות – אברהם, יצחק ויעקב. הגאולה אינה מעשה מקרי, אלא התגשמות הבטחת ה' לאבות.

הצעת הוראה

חלק א: הצלתו של משה – אמו, אחותו ובת פרעה

קראו יחד את פסוקים א'-י'.
בדף העבודה בקשו מהתלמידים לסמן בשלושה סימונים גרפיים (למשל: קו תחתון, עיגול, ריבוע) את הפעולות של כל אחת משלוש הדמויות – אם משה, אחות משה, בת פרעה. לאחר מכן, בקשו להשלים את הטבלה:

מי?	מה עשתה?	מה זה דרש ממנה? (בעמודה זו אפשר לקבל תשובות שונות)
אם משה	הצפינה את התינוק שלושה חודשים, ובנתה עבורו תיבה מגומא, חימר וזפת, והניחה אותו על שפת היאור	מסירות ואמונה – עשתה את כל ההשתדלות האנושית האפשרית, ואז נשענה על השגחת ה'
אחות משה	ניצבה מרחוק לדעת מה ייעשה לו, ולאחר מכן פנתה אל בת פרעה והציעה לה מינקת עברייה	אומץ ותושייה, במיוחד בשים לב לגילה הצעיר
בת פרעה	מצאה את התיבה, זיהתה תינוק עברי, ובכל זאת חמלה עליו ואימצה אותו כבנה	אומץ ועמידה מוסרית מול צו אביה המלך

לאחר השלמת הטבלה, בקשו מהתלמידים לענות בכתב על השאלה המקשרת בדף: "מתוך מה שראיתם שנדרש מכל אחת מהנשים -- מה מהדברים האלו אתם מרגישים שהייתם רוצים לחזק אצלכם בתקופה הזו? תנו דוגמה למצב שבו זה יכול לעזור."
סכמו בקצרה עם התלמידים את השתלשלות האירועים, וודאו שהתלמידים מבינים את סדר האירועים לפני ניתוח כל שלב. (אפשר לשאול שאלה קצרה כמו: "מי הביא את התינוק בחזרה לאמו, ובאיזו דרך?").

פסוקים א'-ג': הצפנת התינוק

- שאלו: מה זה "להצפין"? בקשו מהתלמידים לחשוב על מילים דומות שהם מכירים ולנסות מהן להסיק את המשמעות. (צָפוּן, מַצְפּוּן – השורש צ.פ.נ מציין הסתרה ושמירה של דבר יקר במקום סמוי, לא מעשה חד-פעמי אלא מצב נמשך.)
- קראו את פסוק ג' ושאלו: למה, לדעתכם, הכתוב מפרט כל כך את בניית התיבה – הגומא, החימר, הזפת? (הפירוט האיטי משקף אם העושה את כל ההשתדלות האנושית האפשרית, ורק לאחר מכן נשענת על השגחת ה'.)

פסוקים ה'-ו': החמלה של בת פרעה

- קראו ושאלו: בת פרעה מזהה תינוק עברי – מה היא "אמורה" לעשות? למה בחרה אחרת? (דווקא בת המלך שגזר את הגזרה חומלת על תינוק עברי ואינה ממלאת את צו אביה – מעשה של אומץ ועמידה מוסרית, המראה כיצד ה' מגלגל הצלה גם דרך גורמים בלתי צפויים.)

פסוקים ד', ז'-ח': תושייתה של אחות משה

- קראו ושאלו: מה עשתה אחות משה, ולמה זה דרש ממנה אומץ? (היא ניצבת מרחוק לדעת מה ייעשה לו, ולאחר מכן יוזמת פנייה אל בת פרעה ומציעה מינקת עברייה – פנייה הדורשת אומץ ותושייה רבה מנערה צעירה.)

[מיומנות אפיון דמות]

פסוקים ט'-י': השכר, הגדילה והשם

- קראו והפנו לשם "משה" ולמדרשו ("כי מן המים משיתהו", השם מבטא את מעשה ההצלה). לפני שממשיכים, המשיגו עם התלמידים מהו **"מדרש שם":** בתנ"ך פעמים רבות השם שניתן לילד אינו מקרי, אלא מבטא בתוכו את נסיבות או אירוע– כאילו הסיפור "מקופל" בתוך המילה עצמה.

(דוגמאות נוספות: נח – "זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו" (בראשית ה', כט) – השם מבטא ציפייה להקלה. ראובן – "כי ראה ה' בעניי" (בראשית כ"ט, לב) – השם מבטא את תחושת לאה בזמן הלידה. יצחק – על שם הצחוק של שרה ואברהם למשמע הבשורה (בראשית י"ז, יז; כ"א, ו).

נשים מצילות

- בקשו מהתלמידים לומר בקול, כל אחד בתורו, שם של אישה מהתנ"ך שהם מכירים – בלי הקשר, רק שם. כתבו את השמות על הלוח כפי שהם עולים.
- הציגו את הרעיון: נשים רבות התנ"ך, לצד תפקידן כאמהות המעניקות חיים, ממלאות גם תפקיד מקביל של הצלת נפשות. שפרה ופועה בפרק א', ואם משה, אחות משה ובת פרעה כאן בפרק ב' – כולן דוגמאות לכך.
- בקשו מהתלמידים לבדוק את הטענה בעצמם מול רשימת השמות שעל הלוח: מי מהנשים שכתבנו הצילה מישהו? (דוגמאות אפשריות: רבקה – מצילה את יעקב מיד עשו; ציפורה – מצילה את משה במלון; מיכל – מצילה את דוד משאול; אביגיל – מצילה את ביתה מנקמת דוד; יעל ודבורה – מביאות את הניצחון על סיסרא; רחב – מצילה את המרגלים ואת ביתה; יהושבע – מצילה את יואש מעתליה; אסתר – מצילה את עמה כולו.)

(הרעיון על ריבוי ההופעות של נשים כמצילות חיים בתנ"ך מתואר במאמרו של פרופ' אוריאל סימון, "נשים מצילות", בתוך: בקש שלום ורדפהו, תל אביב 2002, שמנה כ-21 מקרים כאלה לאורך התנ"ך.)

[מיומנות זיהוי דפוס חוזר בתנ"ך]

חלק ב': שלושת אירועי ההצלה

קראו פסוקים י"א-כ' והציגו לתלמידים את שלושת האירועים שבהם משה מתערב. בקשו למלא את הטבלה:

פסוקים	מקרה א, פסוקים יא-יב	מקרה ב, פסוקים יג-טו	מקרה ג, פסוקים טז-יז
מי עושה עוול?	איש מצרי	אחד משני האנשים העברים (המכה את רעהו)	הרועים
למי נעשה עוול?	איש עברי	האיש העברי השני	בנות רעואל
מהו העוול?	הכאת איש עברי	הכאת איש עברי	הרחקת הבנות הרועות מהבאר כך שלא יוכלו להשקות את הצאן
תגובת משה	הכה את המצרי וטמן אותו בחול	פנה לרשע ואמר "למה תכה רעך"	קם והושיען, השקה את צאנן

[מיומנות השוואה]

אחרי שהתלמידים הבינו את המבנה המקביל, קראו יחד את דבריה של נחמה ליבוביץ' (כדאי להסביר מילים לפי הצורך - "עשוק" – מי שנעשה לו עוול; "עושק" – הגורם לעוול; "לפקפק" – להטיל ספק).

בקשו להשלים שלושה משפטים בכתב:

- "אם התורה הייתה מספרת לנו רק על המקרה הראשון..." (אפשר היה לפקפק ולומר שהמניע הוא רק אהבת בני עמו.)

- "אם התורה הייתה מוסיפה רק את המקרה השני..." (עדיין אפשר היה לפקפק ולומר שזו גאווה לאומית.)
- "המקרה השלישי מוכיח לנו בבירור ש..." (משה פועל מתוך אהבת צדק וזעקה נגד עוול כשלעצמם – וזו התכונה שהכשירה אותו למנהיג.)

[מיומנות אפיון דמות]

חלק ג': ה' שומע את שוועת העם

קראו פסוקים כ"ג-כ"ה, בקשו מהתלמידים להקיף בפסוקים כ"ג-כ"ה את כל אזכורי שם ה', ובנוסף לסמן בקו את הפעלים המתארים את פעולת ה' (וישמע, ויזכור, וירא, וידע). קיימו דיון: עד כה בפרקים א-ב, איך ראינו את ה' פועל? האם הוא לא נראה בכלל, או שנראה בדרך אחרת? (עד כה השגחת ה' פעלה באופן סמוי, דרך יראת המיילדות, מסירות האם והאחות, וחמלת בת פרעה. עכשיו, לראשונה, מופיעה פעולה אלוקית ישירה, בארבעה פעלים רצופים: שמיעה, זכירה, ראייה וידיעה – סימן למעבר לקראת הגאולה.)

לאחר הדיון, ולהשלים בכתב, בעקבות הדיון, משפט קצר: "עד עכשיו ה' פעל דרך... ועכשיו..."

שאלו מה פירוש "זכירה" אצל הקב"ה. (לא היזכרות בדבר שנשכח, אלא הפעלה ומימוש של הברית עם האבות – הגאולה אינה מעשה מקרי אלא התגשמות הבטחה.)

שאלה מסכמת:

הציגו לתלמידים את הטענה: בפרק ב' כולו, גם בתוך המציאות הקשה ביותר, האנשים לא נגררים – הם בוחרים. בקשו מהתלמידים להביא דוגמאות מתוך הפרק לטענה הזו: מי בחר ובמה?

דוגמאות אפשריות שיעלו: הורי משה בחרו להביא ילד לעולם בתוך הגזירה; אם משה בוחרת להצפין ואז לבנות תיבה במקום להיכנע; בת פרעה בוחרת לחמול נגד צו אביה; אחות משה בוחרת ליזום פנייה נועזת; משה עצמו בוחר שוב ושוב להתערב למען הצדק. [מיומנות ביסוס טענה בפסוקים]

לסיום, שאלו: האם אתם מזהים מצבים בחיים שלכם שבהם אנחנו מרגישים שאין ברירה, בעוד שבאמת יש בחירה – גם אם קטנה או לא פשוטה? אפשר להשאיר את זה כשאלה למחשבה, לבקש מהתלמידים לכתוב לעצמם משפט אחד, או לבקש לשתף.

שמות פרק ג', פסוקים א-ט: מעמד הסנה

ידע נדרש לשיעור

את מעמד הסנה נלמד סביב הציר של השגחת ה': הקב"ה לא מסתפק בהבטחת גאולה מרחוק, אלא פועל בעצמו להגשמתה - יורד לראות בעני העם, ומודיע בפירוש: "ראה ראיתי... שמעתי... ידעתי... וארד להצילו". זהו המשך ישיר להשלמת מה שנרמז בסיום פרק ב' ("ויירא אלהים... וידע אלהים") - מה שהיה שם רמז נסתר, מתגלה כאן בפירוש.

הפרק נפתח בתיאור משה כרועה צאנו של יתרו חותנו, המנהיג את הצאן "אחר המדבר" — הרחק מן היישוב. רש"י מביא את דברי חז"ל שעמדו על כך שמשה נהג כך כדי להרחיק את הצאן משדות אחרים ולמנוע גזל, ולמדו מכאן שהמנהיגות נבחנת ונרכשת דווקא מתוך אחריות במשימות הקטנות והלא-נראות (מדרש הגדול לשמות ג מרחיב זאת ומזכיר גם את דוד כדוגמה נוספת למי שנבחן ברעיית הצאן: "תניא אין הקדוש ברוך הוא נותן גדולה לאדם עד שהוא בודקו בדבר קטן".)

הקב"ה נגלה למשה בפעם הראשונה דווקא בסנה — שיח קוצני, נמוך ובלתי מרשים, הבוער באש ואיננו אֻכָּל. עצם הבחירה במקום הזה הפליאה את חז"ל, וכדאי שהתלמידים יעמדו על השאלה בעצמם לפני העיון בפירושים.
נכיר כמה כיוונים למשמעותו של הסנה:

- רש"י, על יסוד "עמו אנכי בצרה" (תהלים צא, טו) - ה' בוחר להיגלות דווקא בסנה השפל כדי להראות שהוא שותף לצרה של העם. ה' לא נגלה בהדר ובכבוד, אלא יורד ממש אל תוך הקושי והמצוקה שבה נמצא העם.

- שמות רבה - הסנה בוער באש ולא נשרף, וזה משמש כסימן: כמו שהאש לא מצליחה לכלות את הסנה, כך גם מצרים לא תצליח לכלות את עם ישראל. זהו מסר של עידוד וחיזוק לעם שנמצא בשעבוד.

- ילקוט שמעוני - מי שנכנס לסנה לא נפגע, אבל מי שמנסה לצאת ממנו נתפס בקוצים ולא מצליח להיחלץ. כך גם מצרים: בהתחלה קיבלו את בני ישראל יפה, אבל כשרצו לצאת - לא הרשו להם. כלומר, זה הסבר לכך שהשעבוד רק הלך והחמיר עם הזמן.

בפסוק ו', כאשר ה' מזדהה לפני משה כאלוהי אבותיו, מתגלה יראת ה' והענווה של משה: ב"ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלקים".

בפסוקים ז-ט מכריז הקב"ה: "ראה ראיתי... שמעתי... ידעתי... וארד להצילו". זהו למעשה המשך ישיר להשלמת מה שנאמר בסיום פרק ב' ("ויירא אלהים... וידע אלהים") - מה שהיה שם רמז נסתר, מתגלה כאן בפירוש. כאן גם מוזכרת לראשונה היעד - "ארץ זבת חלב ודבש" - ורשימת העמים היושבים בה, כרקע להבטחה שתפורט בהמשך.

הצעת הוראה

פירושי חובה בחלק זה:

רש"י א, "אחר המדבר"

פירוש אחד לסמליות הסנה (לפי בחירת המורה)

בפרק ב' הכרנו את משה כמי שמתערב שוב ושוב למען הצדק, ושם לב לדברים שאחרים לא שמים לב אליהם.

בפרק ג' הקב"ה פנה אל משה לראשונה. במעמד הסנה נדרש משה להיענות לקריאתו של הקב"ה.

<u>פתיחה: מה ראה משה?</u>

נקרא יחד את פסוקים א'-ב'.

פסוק א': "אחר המדבר"

שאלו: למה, לדעתכם, משה מנהיג את הצאן דווקא "אחר המדבר" - הרחק מהיישוב?

נקרא את רש"י: משה נהג כך כדי להרחיק את הצאן משדות אחרים, ולמנוע גזל.

שאלו: מה אנו לומדים מכך על משה? אכפתיות, הקפדה שלא להזיק לאחרים. (נוכל לראות שמנהיגות נבחנת דווקא במשימות הקטנות והלא-נראות.) [מיומנות אפיון דמות]

<u>פסוקים א'-ב': הבחירה בסנה</u>

נקרא יחד את פסוקים א'-ב'. לפני שנפנה לפרשנים, נדמיין לרגע: שיח נמוך, קוצני, לא מרשים - בוער באש ולא נשרף.

שאלו: אילו ציפיות היו לכם ממקום שבו ה' נגלה? האם הסנה עונה על הציפיות האלה?

קראו את פסוק ב' ובקשו מהתלמידים לסמן את שני הפרטים המיוחדים במראה (בוער באש / איננו אֻכָּל). נסביר: איננו אוכל- לא נאכל, לא נשרף.

<u>שלושת הפירושים לבחירה בסנה</u>

הציגו לתלמידים את שלושת המקורות (רש"י, שמות רבה, ילקוט שמעוני) ובקשו למלא את הטבלה שבדף העבודה.

לאחר מכן, כדאי למיין עם התלמידים את הפירושים לפי מוקד הדימוי:

- רש"י ושמות רבה רואים בסנה רמז למצבו של עם ישראל: רש"י מתמקד בכך שה' נמצא יחד עם העם בתוך צרתו; שמות רבה מתמקד בכך שהעם לא ייכלה, כשם שהסנה לא נשרף.

- ילקוט שמעוני, לעומתם, רואה בסנה רמז למצרים ולאופי השעבוד - לא לעם ישראל עצמו.

המיון הזה מפתח מיומנות מרכזית לשיעור: היכולת לזהות שכמה פירושים שונים, ולעיתים שונים זה מזה בתכלית, יכולים לדור זה לצד זה - כל אחד מאיר זווית אחרת, ואין הכרח להכריע ביניהם.

[מיומנות הבנת פרשנות, מיון מקורות פרשניים]

בקשו מכל תלמיד לבחור את הפירוש המשמעותי לו ביותר, ולנמק בקצרה למה.

הצעה לפעילות יצירה

בעקבות שלושת הפירושים לסנה, בקשו מהתלמידים לבחור אחד מהם וליצור ייצוג חזותי או מילולי קצר שמבטא את המסר שבחרו: "עמו אנכי בצרה", "מצרים לא תוכל לכלות את ישראל", או "קל להיכנס - קשה לצאת".

נציע שתי דרכים ליצירה:

- סקיצה של הסנה עם כיתוב קצר וממוקד, בסגנון של כרזה או איור לפסוק.

- ניסוח של פסוק-שיר או משפט תמציתי, בהשראת לשון חז"ל.

אין צורך בציוד מיוחד - עיפרון ודף מספיקים. בסיום, כל תלמיד או קבוצה מציגים את היצירה בפני הכיתה במשך 2-3 דקות, ומסבירים את הקשר בין הדימוי לפירוש שבחרו.

<u>פסוק ו': "ויסתר משה פניו"</u>

קראו ושאלו: איזו תכונה של משה אנחנו פוגשים כאן? (תשובות אפשרויות- יראת ה' וענווה)

[מיומנות אפיון דמות]

<u>פסוקים ז'-ט': ה' רואה, שומע, יודע</u>

בקשו מהתלמידים להקיף את ארבעת הפעלים (ראה, שמעתי, ידעתי, וארד).

שאלו: השוו לסיום פרק ב' ("וישמע אלהים... וידע אלהים") - מה שהיה שם רמז נסתר, מתגלה כאן בפירוש.

בסוף פרק ב' הפעלים (שמע, יראה, ידע) מתוארים כפעולה שקטה, כמעט פנימית - ה' "רואה" ו"יודע", אבל זה עדיין לא מתגלה כלפי חוץ, ואיש לא יודע שה' פעל. בפרק ג' אותם פעלים בדיוק חוזרים, אבל הפעם ה' עצמו מכריז עליהם בקול, ישירות למשה ("ראה ראיתי... שמעתי... ידעתי") - ומצטרף אליהם פועל חדש ומכריע: "וארד להצילו". כלומר, המעבר הוא מידיעה סמויה לפעולה גלויה ומוצהרת: מה שהיה נסתר ופנימי בסוף פרק ב', הופך כאן להבטחה מפורשת ולפעולת הצלה בפועל.

<u>שאלה מסכמת - השגחה</u>

הציגו לתלמידים את שלושת המשפטים שבדף העבודה על השגחת ה', ובקשו לבחור את זה שהכי מדבר אליהם ולחבר אותו לפסוק. אפשר גם לכתוב משפט אישי קצר.

בשיעור הבא נראה איך ה' לא מסתפק בהבטחה - הוא שולח את משה כדי להגשים אותה בפועל.

שמות פרקים ג׳-ד׳: מינוי משה לשליחותו

ידע נדרש לשיעור

בשיעור הקודם עמדנו על מעמד הסנה ועל ההבטחה הפתוחה של השגחת ה׳. בהמשך פרקים ג׳-ד׳ עובר המוקד לציר נוסף: **שליחות.** משה, רועה צאן שברח ממצרים ומתגורר במדין הרחוקה, נבחר על ידי הקב״ה להיות שליחו לגאולת עמו - והוא התחבט בשליחות הזו, שאל וסירב שוב ושוב. שליחות, כפי שהיא מצטיירת בפרקים אלו, אינה ניתנת לאדם רק כאשר הוא מרגיש ראוי לה. היא ניתנת למי שה׳ בחר בו, ומהאדם נדרש ללמוד להאמין בכוחות שטמונים בו גם כשהוא עצמו עדיין אינו רואה אותם. זהו יסוד מרכזי בחינוך לשליחות: אדם אינו ממתין לתחושת מוכנות מלאה כדי לצאת לדרך, אלא נענה לקריאה מתוך אמון בקב״ה השולח אותו.

מינוי משה לשליחות (ג, י – ד, יז)

הדו-שיח הארוך בין ה׳ למשה נחלק לשלושה שלבים. נציע ללמדם ברמת מבנה וכותרות, ולא בעיון מפורט בכל פסוק ופסוק:

1. **שאלות משה ותשובות ה׳ (ג, י-טו)-** משה מעלה שני חששות: ״מי אנכי כי אלך אל פרעה״ - חשש מפני חוסר חשיבותו האישית מול המלך; ו״וכי אוציא את בני ישראל״ - ספק בזכותו של העם עצמו לגאולה. ה׳ משיב לחשש הראשון ב״כי אהיה עמך״ - לא הבטחה שהמשימה תצליח בזכות משה, אלא הבטחת נוכחות וליווי אלוקיים. לחשש השני משיב ה׳, לפי רש״י, בהתייחסות לעתיד: משה ובני ישראל עתידים לקבל את התורה על אותו ההר עצמו שבו הם עומדים כעת. כלומר, זכותם של ישראל אינה נמדדת במה שהיה, אלא במה שעתיד להיות — קבלת התורה היא עצמה התכלית שלמענה ראוי לגאול אותם.

משה ממשיך ושואל לשם ה׳ - ומקבל שלוש תשובות: ״אהיה אשר אהיה״ (המבטאת נוכחות מתמשכת ומתחדשת, בלתי מוגבלת), ״אהיה״ (בקיצור), ו״ה׳ אלהי אבֹתיכם... שלחני אליכם״ (המחברת בין הגילוי החדש להבטחת האבות).

2. **פירוט השליחות (ג, טז-כב)** - לאחר הציווי הכללי (״לכה ואשלחך״), פרש ה׳ בפני משה את שלבי תהליך הגאולה הצפוי: פנייה לזקני העם, עמידה מול פרעה, סירובו הצפוי של פרעה, המכות שיבואו בעקבותיו, ולבסוף היציאה ממצרים ברכוש גדול. כבר כאן, בפסוק יט, בישר ה׳ למשה מראש כי ״לא יתן אתכם מלך מצרים להלך ולא ביד חזקה״ - כלומר, <u>הקושי הצפוי אינו כישלון אלא חלק מן התכנית מלכתחילה.</u>

3. **סירוב משה ותגובת ה׳ (ד, א-יז)** - משה המשיך לסרב (״לא איש דברים אנכי״). הקב״ה השיב לו באמצעות שלושת האותות (מטה ההופך לנחש, יד המצטרעת, מים ההופכים לדם). בהמשך נאמר ״ויחר אף ה׳ במשה״ — והקב״ה מינה את אהרון שילווה את משה ויהיה לו לפה.

בפסוק טז מתאר ה׳ את חלוקת התפקידים בין משה לאהרן: ״וְדִבֶּר הוּא לְךָ אֶל הָעָם וְהָיָה הוּא יִהְיֶה לְךָ לְפֶה וְאַתָּה תִּהְיֶה לּוֹ לֵאלֹהִים״. רש״י מבאר את שני חלקי הפסוק: ״יהיה לך לפה״ - למליץ, לפי שאתה כבד פה; ״לאלהים״ - לרב ולשר. כלומר, היחס בין משה לאהרן הוא יחס של הדדיות: אהרן מדבר בשם משה כפי שנביא מדבר בשם ה׳, ומשה, מצדו, הוא זה שמנחה ומכוון את אהרן - כרב וכשר. שני האחים פועלים יחד, כל אחד לפי תפקידו.

הפרשנים חולקים לגבי סירובו של משה: רש״י, המסיק מחומרת האותות (הרומזים ללשון הרע) שהסירוב לא היה במקומו; ולעומתו הרמב״ן, הרואה בסירוב ביטוי לענוותנותו הגדולה של משה, שלא העז לראות את עצמו כמי שה׳ שלחו. זו נקודה חינוכית משמעותית: אותה התנהגות עצמה — התנגדות לתפקיד — יכולה להתפרש הן כחיסרון והן כמעלה, בהתאם לכוונה שמאחוריה. יש להוביל את התלמידים לראות שגם מנהיגים גדולים חוששים, ושהשאלה המכרעת אינה אם יש חשש, אלא ממה הוא נובע ולאן הוא מוביל.

משה יוצא לשליחות (ד, יח-לא)

משה ביקש רשות מיתרו חותנו לשוב למצרים, וה' הודיע לו כי כל המבקשים את נפשו כבר מתו. כאן מופיעה לראשונה גם ההודעה על הכבדת לב פרעה - "ואני אחזק את לבו" (פסוק כא).

בדרך, בפרשה הקצרה של "חתן דמים" (פסוקים כד-כו), ביקש ה' להמית את משה, וציפורה אשתו מצילה אותו במילת בנם. זהו קטע מורכב, נתייחס אליו בקצרה.

לאחר מכן נפגש משה עם אהרן אחיו, שנשלח על ידי ה' לקראתו (פסוקים כז-כח) — הגשמה נוספת של הבטחת ה' למשה שאהרן ידבר בשמו. יחד הם פנו אל זקני בני ישראל, משה הראה להם את האותות, והעם האמין. ההבטחות שניתנו למשה בסוף פרק ג' - שהעם יאמין לו ושדבריו יתקבלו- התגשמו כבר כעת, עוד לפני העימות עם פרעה. זהו ביטוי לכך שההשגחה שהובטחה במעמד הסנה לא נשארת כהבטחה תיאורטית, אלא מתחילה להתממש בפועל.

הצעת הוראה

יש ללמד עד פסוק יז (כללנו גם את הפסוקים הבאים לטובת הרצף, אולם הוראתם היא רשות)

פירושי חובה:

רש"י לפסוק ט"ז, ד"ה "יהיה לך לפה", "לאלהים"

פתיחה: שליחות כרעיון

פתחו בציטוט של הרב סולוביצ'יק שבדף העבודה: "יהא זה בכוחו של האדם למלא את שליחותו". תנו לתלמידים רגע לחשוב על מישהו שהם מכירים - מהתנ"ך, מההיסטוריה, מחייהם - שהתבקש למלא תפקיד שלא בחר בו מלכתחילה.

אחרי שיתוף קצר, סכמו: הפרקים שנלמד עוסקים ברגע שבו משה מתבקש לקבל על עצמו את השליחות הגדולה בחייו.נראה שלא קל למשה לקבל את השליחות הזו. כדאי להזכיר לתלמידים שבשיעור הקודם עמדנו במעמד הסנה - עכשיו ה' פונה אליו במפורש: "לכה ואשלחך".

שאלות משה ותשובות ה' (ג, י-טו)

פסוק יא': שני החששות

קראו את הפסוק ובקשו מהתלמידים לזהות את שני החששות (לפי רש"י: "מי אנכי" - חשש אישי, "וכי אוציא" - ספק בזכותם של ישראל להיגאל).

שאלו: איזה משני החששות קשה יותר, לדעתכם? (האם אני מספיק, האם יש לי את מה שצריך בשביל המשימה. או: האם המשימה ראויה, האם היא עתידה להצליח?)

הדגישו: ה' לא השיב למשה "אתה דווקא מתאים", אלא "אהיה עמך". שאלו: מה ההבדל בין הבטחה "אתה מספיק טוב" לבין הבטחה "לא תהיה לבד"? זו נקודה חינוכית שכדאי להעמיק בה – איך נחזק את עצמנו ואת אחרים- נוכל לומר "אתה מסוגל", נוכל גם לומר "לא תעמוד בזה לבד".

לחשש השני, הציגו את פירוש רש"י: זכות ישראל אינה נמצאת במה שכבר היה, אלא במה שעתיד להיות - קבלת התורה על הר סיני.

פסוק יג': שם ה'

בקשו מהתלמידים להשלים את שלושת שמות ה' ("אהיה אשר אהיה", "אהיה", "ה' אלהי אבתיכם"). שאלו מדוע משה חשב שהעם ישאל דווקא את השאלה הזו. (עם השרוי בשעבוד ממושך, ואולי גם מנותק רוחנית, זקוק לוודאות - מי הוא זה ששולח אליו את משה.)

[מיומנות הסקת מסקנות]

פירוט השליחות (ג, טז-כב)

בקשו מהתלמידים לסדר את שלבי התהליך לפי סדר התרחשותם (פנייה לזקנים, עמידה מול פרעה, סירובו, המכות, היציאה).

הפנו לפסוק יט – הקב"ה הודיע מראש שפרעה יסרב. שאלו: מה המשמעות של ידיעה מראש? (הקושי הצפוי אינו כישלון של השליחות, אלא חלק מהתכנית מלכתחילה. אפשר לקשר זאת לחוויה של תלמיד שמתחיל תפקיד או משימה - לפעמים הידיעה מראש שיהיו קשיים היא עצמה מקור לחוסן, לא לייאוש.)

סירובו של משה ותגובת ה' (ד, א-יז)

עברו על שלושת האותות (מטה-נחש, יד מצורעת, מים-דם) ועל הקושי הנוסף שמשה מעלה ("לא איש דברים אנכי").
שאלו: איך ה' עונה לקושי הזה (פסוקים יא-יב)? ("מי שם פה לאדם" - ה' מזכיר למשה שהוא זה שברא מלכתחילה את כוח הדיבור, ולכן הוא זה שיכול להבטיח את הצלחתו. זו לא הבטחה שהקושי ייעלם, אלא שה' עצמו עומד מאחורי היכולת של משה לדבר.)
שאלו את התלמידים: אותה התנהגות בדיוק - סירוב לתפקיד - יכולה להתפרש הן כחיסרון והן כמעלה. במה זה תלוי? (לא בעצם ההיסוס, אלא בכוונה שמאחוריו.)
כדאי להוביל את התלמידים לראות שגם מנהיגים גדולים חוששים, ושהשאלה המכרעת אינה אם יש חשש, אלא ממה הוא נובע ולאן הוא מוביל.
[מיומנות: זיהוי כוונה מאחורי התנהגות זהה]

פסוק טז: היחס בין משה לאהרן

הפנו לפסוק טז ולפירוש רש"י: "יהיה לך לפה" - למליץ, לפי שאתה כבד פה; "לאלהים" - לרב ולשר. שאלו:
מה תפקידו של אהרן ביחס למשה, ומה תפקידו של משה ביחס לאהרן? (אהרן הוא "הפה" - זה שמדבר בפועל בשם משה, כמו נביא שמוסר את דבר ה'; משה הוא "הרב והשר" - זה שמנחה ומכוון מאחורי הדברים.)
שאלו: איזו הבנה מוטעית רש"י בא לשלול? (אפשר היה לחשוב שמכיוון שאהרן מדבר בפועל מול העם ומול פרעה, הוא בעל התפקיד המרכזי או הבכיר, ומשה - "כבד פה" - הוא דמות משנית. רש"י מבהיר את ההפך: הסמכות נמצאת אצל משה, גם אם אהרן הוא זה שנשמע.) כדאי להדגיש: זו שותפות. אפשר לקשר לחוויית עבודת צוות: מי שעומד "מול הקהל" ומדבר לא תמיד הוא זה שמוביל בפועל.

משה יוצא לשליחות (ד, יח-לא) (חלק זה הוא רשות)

עברו בקצרה על השתלשלות האירועים: הרשות מיתרו, "כל המבקשים את נפשך מתו", פרשת "חתן דמים" (כדאי להתייחס אליה בקצרה בלבד - אין צורך להאריך בקושי הפרשני שבה), והמפגש עם אהרן.
הפנו לפסוק ל-לא: תגובת העם ("ויאמן העם"). שאלו: בסוף פרק ג' הבטיח ה' למשה "ושמעו לקולך" - האם ההבטחה התקיימה? (כן - כבר כאן, עוד לפני העימות מול פרעה. זהו ביטוי לכך שההשגחה והליווי שהובטחו בסנה לא נשארו כהבטחה תיאורטית, אלא מתחילים להתממש בפועל.)

שאלה מסכמת

בקשו מהתלמידים לבחור אחת משתי השאלות שבדף העבודה:
- א' עוסקת במה שגרם למשה בסוף לקבל את השליחות למרות ההיסוסים.
- ב' עוסקת במה שהבחירה בו, דווקא כשהוא חושב שהוא לא ראוי, מלמדת על האופן שבו ה' בוחר שליחים (הבחירה של ה' לא תלויה בביטחון העצמי של האדם, ולא במה שהאדם חושב על עצמו. ה' רואה במשה משהו שמשה עצמו עוד לא רואה.
לפעמים אנחנו מחכים להרגיש "מספיק טובים" לפני שאנחנו מעזים לעשות משהו חדש וגדול. הפרק מציע דגם אחר - לא לחכות לתחושת המוכנות המלאה, אלא להתקדם מתוך אמון שיש מי שילווה).
כדאי לסיים בשיתוף קצר במליאה - זו הזדמנות טובה להבין שהיסוס לפני קבלת תפקיד גדול אינו בהכרח חולשה, אלא לעיתים דווקא סימן להבנת גודל האחריות.

שמות פרק ה: גזרת התבן

ידע נדרש לשיעור

בפרקים ג'-ד' התמנה משה למנהיג העם, וה' הבטיח לו שיעמוד לצידו ויוציא את בני ישראל ממצרים. בפרק ה' אנו מגלים שהמפגש הראשון עם פרעה אינו מביא לגאולה - להפך: המצב מחמיר. פרעה לא רק סירב לשלח את העם, אלא גזר גזרה נוספת וכבדה יותר: גזרת התבן. הפרק כולו בנוי כרצף של שיחות בין דמויות שונות - משה ואהרן מול פרעה, פרעה מול הנוגשים והשוטרים, השוטרים מול העם, השוטרים מול משה, ולבסוף משה מול הקב"ה עצמו. בכל שיחה כזו, המצב הלך והידרדר עוד יותר.

הפרק מציב שאלה קשה: מה קורה כשה' מבטיח גאולה, ובפועל המצב רק מחמיר? כיצד מתמודדים עם הפער שבין ההבטחה למציאות?

חלק א': משה ואהרן מול פרעה (פסוקים א-ה)

משה ואהרן באו אל פרעה והעבירו לו את דבר ה': "כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי ויחגו לי במדבר". פרעה הגיב בזלזול גמור: "לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח" - הוא לא רק סירב, אלא כפר בעצם קיומו של ה' כמי שיש לו סמכות עליו.

רש"י (על פסוק א, "ואחר באו משה ואהרן"): מציין שהזקנים שהתלוו בתחילה למשה ואהרן נשמטו אחד אחד בדרך, מרוב פחד, עד שלא נותר איש מהם כשהגיעו לארמון פרעה. משה ואהרן, לעומתם, המשיכו לבדם. יש כאן ביטוי לאומץ הלב הנדרש מהם - הם ניגשו אל פרעה כשכל השאר כבר נטשו.

חלק ב': פרעה מול הנוגשים (פסוקים ו-ט)

בעקבות הפגישה עם משה ואהרן, פרעה הגיב בהקשחת התנאים - הוא ציווה על הנוגשים להפסיק לספק תבן לעם, ולדרוש מהם להשיג אותו בעצמם, מבלי להפחית מכמות הלבנים הנדרשת.

רש"י (על פסוק ו, "הנוגשים"): מבאר שהנוגשים היו מצרים שהופקדו על עבדי ישראל - ואילו השוטרים (שיוזכרו בהמשך) היו ישראלים, שהופקדו לפקח על אחיהם. ההבחנה הזו קריטית להבנת מה שקורה בהמשך (פסוק יד).

רש"י (על פסוק ח, "ואת מתכונת הלבנים... העבודה עליהם"): מבאר שהכוונה היא שפרעה לא רק הוסיף להם עבודה (איסוף התבן) - היעד (כמות הלבנים) נשארה זהה, כך שבפועל נדרש מהם להספיק פי כמה, באותו זמן.

חלק ג': הנוגשים והשוטרים מול העם (פסוקים י-יד)

הנוגשים יישמו את הפקודה בפועל, והעם יצא לחפש קש בעצמו. הנוגשים דחקו בהם "כלו מעשיכם דבר יום ביומו". וכשהמכסה לא התמלאה, השוטרים הישראלים עצמם הוכו.

רש"י (על פסוק יד, "וַיֻּכּו שטרי בני ישראל... עושי המלאכה"): מבאר שהשוטרים היו ישראלים שרחמו על אחיהם ולא דחקו בהם למלא את המכסה המלאה. הנוגשים המצרים, כשראו שהמכסה חסרה, הכו את השוטרים - על כך שלא דחקו את העם. כלומר, השוטרים נענשו בגופם בעבור סירובם לפגוע באחיהם. רש"י מוסיף שבזכות המסירות הזו זכו אותם שוטרים בהמשך להיות חלק מהסנהדרין.

חלק ד': שוטרי בני ישראל מול פרעה (פסוקים טו-יח)

השוטרים, לאחר שהוכו, פנו ישירות לפרעה בתלונה: "למה תעשה כה לעבדיך?". פרעה חזר על טענתו: "נרפים אתם" - כלומר, האשמה היא בעם עצמו, שמחפש תירוצים כדי לא לעבוד.

חלק ה': שוטרי בני ישראל מול משה ואהרן (פסוקים יט-כא)

בצאתם מלפני פרעה, השוטרים נתקלו במשה ואהרן וגערו בהם קשות: "יירא ה' עליכם וישפוט אשר הבאשתם את ריחנו". כלומר, השוטרים תלו את ההרעה במצב במשה ואהרן עצמם - בהתערבותם, לא בפרעה. משה ואהרן לא ענו.

חלק ו': משה מול ה' (פסוקים כב-כג)

משה פנה אל ה' בתרעומת חריפה: "למה הרעתה לעם הזה, למה זה שלחתני?... והצל לא הצלת את עמך".

כדאי להכיר שתי גישות פרשניות מרכזיות לדברי משה (מובאות במדרש שמות רבה ה, כב):
- ר' ישמעאל- קורא את הדברים כביקורת של ממש כלפי ה', כמעין ערעור על עצם ההבטחה.
- ר' עקיבא - מסביר שמשה לא מטיל ספק בגאולה העתידית עצמה, אלא זועק על הסבל: "יודע אני שאתה עתיד להצילם, אלא מה איכפת לך באותם הנתונים תחת הבניין?", כלומר, משה אינו מפקפק בכך שהגאולה תבוא בסופו של דבר, אבל תוהה כיצד ה' יכול "להתעלם", ולו לזמן קצר, מהעם שסובל ממש עכשיו תחת נטל הלבנים. זוהי זעקת ה"כאן ועכשיו", לא כפירה בעתיד.

סיכום: הפער בין ההבטחה למציאות
תשובת ה' למשה מגיעה רק בתחילת פרק ו': "עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם".

הרעיון המרכזי שמלווה את הפרק:
נדרש מאמץ אנושי - אומץ לב (משה ואהרן, השוטרים), מסירות נפש (השוטרים), ועמידה בתפילה מול ה' (משה) - גם כשנראה שההבטחה האלוקית לא רק שלא מתקדמת, אלא נסוגה לאחור. הפער בין הציפייה למציאות מביא לאכזבה גדולה - אך זו אינה סוף הדרך, אלא שלב הכרחי בדרך אל הגאולה.

הצעת הוראה

פתיחה: מבט-על על מבנה הפרק
נזכיר לתלמידים: סיימנו את הפרק הקודם בציפיה ממשית לגאולה. בפרק ה' נלמד מה קורה כשמשה ואהרן פנו, לראשונה, גם אל פרעה - ובמקום גאולה, הגיעה החמרה נוספת.

פתיחה
הפרק כולו בנוי כרצף של שיחות. ננחה את התלמידים לעבור על כל הפרק (פסוקים א-כג) ולסמן בארבעה צבעים את דבריהן של הדמויות: משה ואהרן, פרעה, הנוגשים, שוטרי בני ישראל. הסימון מביא את התלמידים היכרות ראשונית עם מבנה הפרק. במקביל, זו גם תרגול של מיומנות איתור פרטים: על התלמידים לזהות במדויק מי מדבר בכל קטע, ולעקוב אחרי חילופי הדוברים לאורך כל הפרק.

לאחר המרקור, נוכל להמשיך ולשאול: איזה צבע "תופס" הכי הרבה מקום בפרק? מה זה אומר על מי שבאמת שולט בשיחה? פרעה חוזר ומדבר הכי הרבה פעמים - פסוקים ב, ד, ז-ט, יז-יח. משה ואהרן כמעט "נעלמים" מהדיבור באמצע הפרק. האם מי שמדבר הכי הרבה הוא בהכרח מי שבאמת שולט? אנחנו כבר יודעים ממעמד הסנה שה' הודיע מראש שפרעה יסרב ושבסוף הוא ייכנע - כלומר, השליטה הנראית-לעין של פרעה זמנית בלבד.

משה ואהרן מול פרעה, ותגובתו (ה, א-ט)
נקרא יחד את פסוקים א-ה. בקשו מהתלמידים לזהות מה בדיוק ביקשו משה ואהרן מפרעה, ולאיזו מטרה (פסוק א - "שלח את עמי ויחגו לי במדבר").
הפנו לשתי טענותיו של פרעה: "לא ידעתי את ה'" (ב) ו"למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו" (ד). שאלו: מה ההבדל בין שתי הטענות? (הראשונה - כפירה בסמכות ה' עצמו; השנייה - האשמת משה ואהרן בהפרעה לסדר.)

נקרא את פסוקים ו-ט - התגובה בפועל. בקשו מהתלמידים לזהות מה ציווה פרעה על הנוגשים לעשות.
קראו את פירוש רש"י: "הנוגשים - מצריים היו, והשוטרים היו ישראלים; הנוגש ממונה על כמה שוטרים, והשוטר ממונה לרדות בעושי המלאכה".
הבהירו לתלמידים את ההבחנה החשובה הזו- יש שתי דרגות פיקוח: נוגשים מצרים "מעל", שוטרים ישראלים "מתחת".
ההבחנה הזו קריטית להבנת מה שיקרה בהמשך (פסוק יד) - שוטרים ישראלים ייענשו על ידי נוגשים מצרים, בגלל היחס שלהם לאחיהם.
קראו את פירוש רש"י: סכום הלבנים היומי נשאר זהה, גם כשהתבן כבר לא ניתן לעם.

בקשו מהתלמידים לנסח: מה משתנה עבור העם (הם צריכים כעת גם לחפש תבן בעצמם), ומה נשאר אותו הדבר (כמות הלבנים הנדרשת). זו נקודה מרכזית: הגזרה אינה רק תוספת מטלה - היא דרישה בלתי אפשרית: אותה תוצרת, עם משאבים פחותים.

הנוגשים והשוטרים מול העם (ה, י-יד)

קראו את פסוקים י-יד. בקשו לזהות למי פנו הנוגשים והשוטרים, ומה דרשו מהעם.

קראו את פירוש רש"י לפסוק יד: השוטרים חסו על אחיהם ולא דחקו בהם למלא את המכסה המלאה - ולכן הם עצמם הוכו על ידי הנוגשים.

שאלו את התלמידים איזו מילה יכולה להחליף את "דחקו" בפירוש (הפעילו לחץ / עזרו / התעלמו מ...) - ואיזו תשובה, לפי רש"י, מסבירה מדוע הוכו השוטרים (הם סירבו ללחוץ על הפועלים שישלימו את המכסה).

זהו מוקד מרכזי בפרק: דמות שנענשת על סירובה לפגוע באחרים.

תפקידם של שוטרי בני ישראל מהווה תקדים למבנה שחזר על עצמו גם בתקופות שעבוד מאוחרות יותר - מנהיגות פנימית שממונה על ידי הכובש לפקח על בני עמה, ונאלצת לשאת בעומס שבין נאמנות לעמה לבין ציות לדורש ממנה (כפי שנעשה, למשל, במוסד היודנראט בתקופת השואה). ההשוואה הזו יכולה להעשיר את הדיון.

שוטרי בני ישראל מול פרעה ומול משה (ה, טו-כא)

קראו את פסוקים טו-כא. הראו לתלמידים ששתי הפניות (לפרעה: טו-יח; למשה ואהרן: כ-כא) הן של אותם השוטרים באותו הפרק. בקשו לזהות מה ביקשו מפרעה, ובמה האשימו את משה ואהרן.

שאלו: במי, בסופו של דבר, השוטרים תולים את האחריות להרעה במצב - בפרעה, שגזר את הגזרה, או במשה ואהרן, שבאו לדבר איתו? בקשו ביסוס מציטוט מהפסוקים.

(השוטרים פונים אל פרעה בבקשהף ואל משה ואהרן הם פונים בהאשמה. זו הזדמנות טובה לדיון: למה קל יותר לכעוס על מי שקרוב וזמין, מאשר על מי שבאמת אחראי)?

משה מול ה' (ה, כב-כג)

קראו את פסוקים כב-כג. בקשו מהתלמידים לזהות את שתי הטענות שבהן משה פותח ("למה הרעֹתה לעם הזה" - למה גרמת הרעה למצב העם, "למה זה שלחתני" - למה בכלל שלחת אותי לתפקיד הזה) ואת מה שהוא מסכם בפועל (מאז שהתחיל לפעול בשם ה' מול פרעה, המצב רק הידרדר: "הרע לעם הזה" - הורע מצבם, ו"והצל לא הצלת את עמך" - ולא רק שלא השתפר, גם ההצלה המובטחת עדיין לא הגיעה בכלל).

הזכירו לתלמידים: משה כבר יודע, עוד ממעמד הסנה, שה' הבטיח לגאול את העם, ויודע גם שפרעה לא ימהר לשלח אותם (ג', יט). שאלו: אם משה לא מפקפק בכך שהגאולה תבוא בסופו של דבר - על מה, אם כן, הוא זועק?

בשמות רבה (ה, כב) - ר' ישמעאל קורא את דברי משה כביקורת ממשית, ואילו ר' עקיבא: "יודע אני שאתה עתיד להצילם, אלא מה איכפת לך באותם הנתונים תחת הבניין?" - משה לא מפקפק בעתיד, אלא זועק על הסבל שסובלים ישראל כעת. זו למעשה אותה תכונה שראינו כבר בפרק ב' - משה שאינו מסוגל לעמוד מנגד למראה סבל, גם כשהוא יודע שהפתרון בדרך. הידיעה שהגאולה תבוא לא מרגיעה את הכאב על מה שקורה בינתיים.

<u>סיכום היחידה: מסלול הגאולה בפרקים א׳-ה׳</u>

הציגו לתלמידים את הרעיון: **היחידה שלמדנו (פרקים א׳-ה׳) היא מסע ארוך, עם עליות וירידות.**
בקשו מהתלמידים לשרטט ציר אופקי (התקדמות הפרקים) וציר אנכי (מידת התקווה לגאולה - למעלה תקווה, למטה ייאוש/החמרה), ולסמן על הגרף את הרגעים הבאים:
- שתי גזירות השעבוד (פרק א׳)
- לידת משה וההצלה הכפולה (פרק ב׳)
- מעמד הסנה (פרק ג׳)
- העם מאמין למשה (פרק ד׳, לא)
- תגובת פרעה: ״לא ידעתי את ה׳״ (פרק ה׳, ב)
- גזרת התבן (פרק ה׳, ו-ט)
- השוטרים הוכו ופנו לפרעה, ללא הועיל (פרק ה׳, יד-יח)
- משה זעק לה׳ (פרק ה׳, כב-כג)
שאלו: היכן, לדעתכם, נמצאת הנקודה הנמוכה ביותר בגרף? והיכן הגבוהה ביותר?

הפנו את תשומת לב התלמידים להבדל המבני: פרקים א׳-ד׳ מציגים בעיקר מגמת עלייה (משעבוד לתקווה), ואילו פרק ה׳ כולו הוא ירידה. גם בתוך תהליך גאולה אמיתי, ייתכנו שלבים של ירידה וקושי - הירידה בפרק ה׳ אינה עדות לכך שהגאולה אינה בדרך, אלא שלב הכרחי בתוכה.

ולסיום-

סכמו עם התלמידים:
בפרק זה ראינו הבטחה גדולה שנפגשת עם מציאות הרבה יותר קשה ממה שציפו. ובכל זאת, בכל שלב, מישהו ממשיך ולא מוותר: השוטרים נענשו ובכל זאת המשיכו לחוס על אחיהם; משה זעק לה׳ במקום להתייאש.
בקשו מהתלמידים לחשוב על פעם שבה משהו לא הלך כמו שציפו, ולשתף מה עזר להם להמשיך ולא לוותר.
לסיום, בקשו מכל תלמיד לנסח ״כותרת״ אחת למה שנלמד היום על הדרך שבה מתמודדים עם אכזבה - ואפשר לאסוף כמה כותרות במליאה כסגירה לשיעור.